

קמז מזמורי תהלים

יוחנן קאפח

- א -

נוסח התנ"ך המצוי בידינו נשמר במשך אלפי שנים במסורת שעברה מדור לדור, אך חרף שמירה זו, ישנם מספר מקומות שבהם נוסחנו שונה מעט מן הנוסח שהיה לפני חכמי התלמוד,¹ ואף לפני אלה האחרונים נראה שהיו מספר מסורות.² הבדלים אלו, כמובן, לא פסחו גם על ספר תהלים,³ אלא שבספר זה, מלבד הבדלי נוסח, ישנם הבדלים גם במספר מזמורי התהלים שבספר. במספר מקורות תלמודיים מובא, כי מספר פרקי תהלים אינו ק"ג, אלא קמ"ז בלבד,⁴ כך לדוגמה אנו מוצאים במדרש 'שוחר טוב':⁵

אמר ר' יהושע בן לוי יבא עלי כך וכך, אם נסתכלתי בספר אגדה מימי, אלא פעם אחת מצאתי ספר אגדה, וראיתי בו מאה ושבעים וחמשי פרשיות... כנגד מאה ושבעים וחמשי שנותיו של אברהם אבינו... ומאה וארבעים ושבעה מזמורים שבספר תהלים, כנגד שנותיו של יעקב, מה טעם, אמר ר' אבא בר כהנא: 'ואתה קדוש יושב תהלות ישראל' (תהלים כב, ד).

מהמדרש הנ"ל וממקורות תלמודיים נוספים נראה שחלוקת המזמורים שהייתה בימים הקדומים היתה שונה מחלוקת המזמורים שלפנינו. בעבר נעשו ניסיונות רבים לזהות את קמ"ז המזמורים הקדומים, אלא שלדעתי אף אחת מן ההצעות אינה מספקת. במאמר זה אסקור את ההצעות השונות, ואנסה לדלות מהן תובנה חדשה.

- ב -

ברור שעל מנת להגיע לקמ"ז מזמורים, יש צורך לראות כמאוחדים לפחות שלשה⁶ מזמורים עם המזמורים הסמוכים⁷ הקודמים להם, ולראותם המשך של אותם מזמורים. כמובן, שאין לאחד אלא מזמורים שעוסקים באותו נושא, וכל שכן אם יש בהם חזרה על אותם ביטויים או

---

¹ ראה דברי התוספות לשבת נה ע"ב, ד"ה 'מעבירם'. לעניין שינויים בנוסחי התנ"ך ראה דברי הרב מרדכי ברויאר בהקדמתו לתנ"ך.

² לדוגמה, נחלקו האמוראים בגמרא, אם 'הללויה', 'כס יה', 'ידידיה' ו'מרחביה' תיבה אחת או שתי תיבות. וכן נחלקו שם רב חסדא ורבה בר רב הונא, אם הללויה סוף פירקא או ריש פירקא (פסחים ק"ז ע"א).

³ לדוגמה, ראה בקידושין ל, ע"א: 'תנו רבנן: חמשת אלפים ושמונה מאות ושמונים ושמונה פסוקים הוו פסוקי ס"ת, יתר עליו תהלים שמונה'. כלומר, על פי מסורת חז"ל זו, מספר פסוקי ספר תהלים הוא 5896. ואילו בנוסחנו יש רק 2527 פסוקים, פחות מחצי! אמנם ייתכן שלשיטתם נחשב כל טור בעל שתי צלעות מקבילות פסוק בפני עצמו, אולם אין אנו יכולים לברר את פרטי הדברים (תהלים, דעת מקרא, עמ' ג-ד).

⁴ החלוקה לק"ג פרקים הייתה מקובלת כבר בזמן חכמי התלמוד, כפי שנראה להלן.
⁵ שוח"ט (כב, יט) ושם (קד, ב); וכן ירושלמי שבת פרק טז ה"א; מסכת סופרים טז, יא; ילק"ש תהלים (תרפ"ה, תתס"ב).

⁶ זאת, כמובן, בהנחה שאין עדויות נאמנות לפיצולם של מזמורים אחרים, כפי שיבואר להלן.

⁷ מלבד שזו סברה פשוטה וכך הדעת נותנת, כך מובא גם במהרש"א (ברכות י ע"א, ד"ה פתח), וכך נביא להלן גם מדעותיהם של אחרים.

שניתן לזהות ביניהם רצף מסוים. נקודת מוצא נוספת, המזמורים שאותם ניתן לאחד, הם דווקא אלו שאין להם 'כותרת' פתיחה בתחילתם. מתוך ק"י פרקים ישנם עשרה⁸ מזמורים פוטנציאליים: 'למה רגשו' (ב), 'למה ה' תעמודי' (י), 'שפטני אלקים' (מג), 'בך ה' חסיתי' (עא), 'יושב בסתר עליון' (צא), 'אל נקמות' (צד), 'לכו נרננה' (צה), 'בצאת ישראל' (קיד), 'לא לנו ה' (קטו), 'אהבתי כי ישמע' (קטז). להלן נדון גם במזמורים אחרים, שיש להם כותרת פתיחה, משום שישנן עדויות שבנוסחאות מסוימות היו מחוברים למזמורים שקדמו להם.

נדון תחילה באפשרות חיבורו של כל אחד מהמזמורים הנ"ל חסרי הכותרת, ומה נאמר על כך בדברי חז"ל ורבותינו הראשונים, כדי לנסות ולזהות את הפרקים, שבהם יש הסתברות גבוהה ביותר של מיזוג. לאחר מכן נציג את הפתרונות הקודמים, ולאחריהן נציע פתרון חדש.

'למה רגשו' (מזמור ב)

קדמות חיבורם של מזמורים א-ב נראה שאינה מוטלת בספק, עדות ברורה לכך מציינו בתלמוד הבבלי (ברכות ט, ע"ב – י, ע"א):

מכדי, האי יהיו לרצון אמרי פי - משמע לבסוף ומשמע מעיקרא - דבעינא למימר. מאי טעמא תקנוהו רבנן לאחר שמונה - עשרה ברכות? לימרו מעיקרא! - אמר רבי יהודה בריה דרבי שמעון בן פזי: הואיל ולא אמרו דוד אלא לאחר שמונה - עשרה פרשיות, לפיכך תקינו רבנן לאחר שמונה - עשרה ברכות. הני שמונה - עשרה, תשע - עשרה הויין! - 'אשרי האישי' (מזמור א) ו'למה רגשו גוים' (מזמור ב) חדא פרשה היא. דאמר רבי יהודה בריה דרבי שמעון בן פזי: מאה ושלוש פרשיות אמר דוד, ולא אמר הללויה עד שראה במפתן של רשעים, שנאמר: 'יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה' הללויה' (תהלים קד, לה). הני מאה ושלוש, מאה וארבע הויין! אלא שמע מינה: 'אשרי האישי' ו'למה רגשו גוים' חדא פרשה היא. דאמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יוחנן: כל פרשה שהיתה חביבה על דוד, פתח בה באשרי וסיים בה באשרי; פתח באשרי - דכתיב, 'אשרי האישי', וסיים באשרי - דכתיב 'אשרי כל חוסי בו'.

ממקור זה נראה בעליל ששני פרקי הראשונים של ספר תהילים היו במקורם מזמור אחד, והראיה שהגמרא מביאה לכך היא, שהפתיחה של מזמור א זהה לסיום מזמור ב. ומכאן נוכל לקבוע עקרון חשוב נוסף: כל מזמור המתחיל ומסיים באותו מטבע לשון, מלבד היותו חביב על מחברו, יש בכך סימן למזמור אחיד. גם בעלי התוספות ציינו⁹ שכל מזמור שיש בו "חתימה מעין פתיחה כמו: 'תהלה לדוד' (מזמור קמה), שפתח בתהלה וסיים בתהלה – 'תהלת ה' ידבר פי', וכן

⁸ באמרנו 'כתובת', כוונתו לפתיחה של מזמור, המאפיינת באופן ברור תחילה של מזמור או שמופיעה בפתיחה למזמורים אחרים. לפיכך מזמור 'ה' מלך גאות לבשי' (צג) אינו נכלל ברשימה זו, משום שפתיחה זו אכן מהווה 'כותרת', ובה מתחילים מספר מזמורים אחרים (צז, צט). יש להעיר עוד, שבאמרנו 'כותרת', אין כוונתנו ל'כתובת' ע"פ הגדרתו של חכם (דעת מקרא, מבוא, עמ' ה). עפ"י הגדרתו, 'כתובת' היא הכינוי המיוחד למזמור, שם המשורר או מחבר המזמור, כינויי הנעימות שעל פיהן יש לשורר את המזמור, והמועד שבו נאמר המזמור. עפ"י הגדרתו, שלושים וארבעה מזמורים הם ללא כתובת כלל.

⁹ שם, ד"ה 'כל פרשה'.

הרבה פרשיות שמתחילות בהללויה ומסיימות בהללויה¹⁰, הוא מזמור אחיד, שהיה חביב ביותר על דוד המלך. על מזמורים אלו הוסיף הרשב"א¹¹ גם את מזמור ח, הפותח ומסיים בפסוק: 'ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ'. לרשימה זו ניתן להוסיף גם את המזמורים 'הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו' (מזמורים קיח, קלו) ו'ברכי נפשי את ה' (מזמורים קג, קד).

בתלמוד הירושלמי מובאים הדברים בצורה מעט שונה, אך גם משם עולה בבירור, שמזמור 'למה רגשו' אינו מזמור בפני עצמו, ועל כן אין למנותו בכלל מזמורי התהלים. וכך מובא שם (ירושלמי, ברכות, לג ע"ב):

ולמה שמונה עשרה? רבי יהושע בן לוי אומר: כנגד שמונה עשרה מזמורות שכתוב מראשו של תילים עד 'יענך ה' ביום צרה' (כ, ב), אם יאמר לך תשע עשרה הן, אמור לו 'למה רגשו גוים' (ב, א) לית הוא מינון.

אפשרות אחרת לצמצום מספר המזמורים מצאנו בדבריו של אחד הראשונים, רבי יוסף חיון, רבה של ליסבון (מאה הט"ו), שכתב בפירושו (א, א): "מכאן עד 'למה רגשו גוים' (מזמור ב) הוא הקדמת הספר הזה ואינו מזמור בפני עצמו".¹² לדבריו מזמור א אינו מזמור כלל, אלא הקדמה לתהלים. חכם בפירושו (דעת מקרא) אף הרחיב וכתב ששני המזמורים הראשונים (א-ב) הם הקדמה לספר תהלים.

מכיוון שדברי הגמרא והראשונים ביחס לחיבור הקדום של מזמורים אלו ברור ואינו מוטל בספק,¹³ ומובא במספר מקורות קדומים,¹⁴ בכל מניין יש להביא בחשבון פרקים אלו. מעתה נותר לנו לחפש רק שני צמדים נוספים וכן לשלול אפשרות חיבור של פרקים אחרים.

'למה ה' תעמוד' (מזמור י)

לאפשרות חיבורו הקדום של מזמור י עם מזמור ט ישנן שתי עדויות קדומות: אחת מדברי רש"י, ואחת קדומה יותר, בדברי המדקדק דונש בן לברט. דברי רש"י מוסבים על דברי התלמוד במגילה (יז ע"ב), מהם עולה, מדוע נקבעה ברכת השנים דווקא כברכה התשיעית שבתפילת העמידה. וכך מובא בתלמוד:

¹⁰ מזמורים קיג, קלה, קמו-קנ.

¹¹ שם, ד"ה 'פתח באשרי'. וראה מנחת שי (בקדמה לתהלים).

¹² פירושו של ר' יוסף חיון מצוי בשני כת"י: לונדון 229 (מספרו במכון לצילומי כתבי יד - 5441) ואוקספורד בודלי 327 (מספרו במכון לצילומי כתב יד - 17246) ומהדורת דפוס אחת (דפוס שאלוניקי רפ"ב - 1522). לאחרונה סימתי להחזיר פירוש זה, ותקוותנו לפרסמו בקרוב.

¹³ אמנם המאירי העיר: 'בכל הספרים המדויקים מצאנו בו שהוא מזמור אחד שני לזה הראשון'. רד"ק מצייין, כי מזמור 'למה רגשו' הוא המזמור השני, ושכן מצאנו בכל הספרים המדויקים. ומה שאמרו רבותינו בתלמוד בברכות, הגדיר רד"ק כי מקצת רבותינו. נראה שרד"ק כתב זאת כדי ליישב את גרסת הספרים המדויקים, מפני שנראה שעדות זו מקובלת על רוב שיטות הראשונים כפי שיובא להלן. ועוד, אף לדברי התלמוד בברכות נראה, שכבר בזמנם הופרדו מזמורים אלו.

¹⁴ ראה לדוגמה, חכם (דעת מקרא, עמ' י, הערה 17) המציין כי בנוסחאות קדומות של ספרים ממקורות חיזוניים המצטטים ממזמור 'למה רגשו', ולפיהם הדברים נאמרו במזמור הראשון.

ומה ראו לומר ברכת השנים בתשיעית - אמר רבי אלכסנדר: כנגד מפקיעי שערים,
דכתיב: 'שבר זרוע רשע' (תהלים י, טו), ודוד כי אמרה - בתשיעית אמרה.

על דברי התלמוד הקשה רש"י:¹⁵ 'ואם תאמר שמינית היא', ותירץ: 'אשרי ולמה רגשו גויים
תרתי פרשתא היא'. משמע מדבריו, שבנוסח שהיה לפניו, הפסוק 'שבר זרוע רשע' (י, טו), לא
הופיע במזמור י כבנוסחנו, אלא במזמור ח. אפשרות זו אינה יכולה להתקיים, אלא אם נצרף אל
אל המזמורים א-ב, המאוחדים, גם את המזמורים ט-י.¹⁶ ואולם ראוי שנעיר, כי בעל 'מנחת ש"י'¹⁷
מציין, שמצא נוסחה ישנה ברש"י שכתוב בה: 'וא"ת עשירית היא', וכתב שגרסה זו ישרה בעיניו,
'אע"פ שאין גרסת הספרים מודים לה'. אך נראה שהגרסה שלפנינו מתוקנת, שכפירוש רש"י נקט
גם הטור, שכתב: 'תשיעית ברכת השנים. ומה ראו לאומרה בתשיעית? אמר רבי אלכסנדר כנגד
מפקיעי שערים, דכתיב שבור זרוע רשע, ודוד אמרו בתשיעית, דאשרי האיש ולמה רגשו שתי
פרשיות הן'.¹⁸ מכאן שגם בנוסח הטור הופיע הפסוק בפרק ח' ולכן ציין, שמזמורים א-ב הם
נפרדים.

נראה שגם בעלי התוספות¹⁹ גרסו כך ברש"י, ולכן הקשו על פירושו: 'אשרי ולמה רגשו תרתי
פרשתא היא', שהרי בתלמוד (ברכות י ע"א) איתא דחדא פרשתא ניהו. ועל כן כתבו, שצ"ל
ש'למנצח על מותי' (מזמור ט) ו'למה ה' תעמוד ברחוק' (מזמור י) תרתי ניהו; ומן האילוף לתרץ
ששני מזמורים אלו הם שנים ולא אחד, משמע שבנוסח שהיה לפניו, הופיעו מזמורים ט-י
כמזמור אחד.

העדות השניה, עדותו של דונש בן לברט, המובאת בתשובותיו על מנחם בן סרוק.²⁰ ע"פ דונש
פירוש הפסוק 'למנצח על-מות לבן' (תהלים ט, א) הוא: למנצח על מות אדם, ששמו 'לבן'. לחיזוק
טענתו כותב דונש, כי המזמור עוסק ברשע זה שהיה מתאמץ להרוג נפשות, וכמו שנאמר בהמשך
המזמור: 'גערת גוים אבדת רשע' (ט, ו), ועוד נאמר עליו, כי הוא 'ישב במארב חצרים במסתרים
יהרוג נקי' (י, ח). הפסוק האחרון שמביא דונש, אינו מופיע במזמור ט, אלא במזמור י, והדבר
מצביע על כך, שבנוסחו של דונש היו שני מזמורים אלו מזמור אחד. עמוס חכם (דעת מקרא)
מציין, כי ניתן לראות רצף של אל"ף בי"ת בין שני המזמורים: אותיות א-כ מופיעות במזמור ט,
ואותיות ל-ת במזמור י,²¹ זאת בנוסף לביטויים החוזרים בין שני המזמורים, כגון: ענוים (כתיב:

¹⁵ שם, ד"ה 'בפרשה תשיעית'.

¹⁶ וכך נכתב במסורת הש"ס (שם).

¹⁷ בהקדמתו לתהלים.

¹⁸ או"ח סי' קיז.

¹⁹ שם, ד"ה ודוד. וכן הוא בריטב"א (שם).

²⁰ דונש הלוי בן לברט, ספר תשובות דונש בן לברט עם הכרעות רבינו יעקב תם, מהדורות צבי פילפאווסקי, לונדון
ועדינבורג, 1855, תשובה 12.

²¹ אף שרצף האותיות אינו שלם, במזמור ט חסרה האות ד, ובמזמור י חסרים האותיות: נ-ק. זאת בנוסף לדברי
המדרש (שה"ש רבה א, ז), שהפיטן אינו מקפיד תמיד לסיים את סדר האל"ף בי"ת, וכלשון המדרש: 'הדין פייטנא
כד עביד אלפא ביתא זמנין מחסל לה וזמנין דלית מיחסל לה'.

עניים), עניים (כתיב: ענוים), וכן הבקשה בשני המזמורים שיישפטו הרשעים ולא יוסיף עוד 'אנוש' לחטוא. גם בתרגום השבעים מובאים מזמורים אלו ברצף כמזמור אחד.²²

'שפטני אלקים' (מזמור מג)

רבנו המאירי בהקדמתו לפירוש מזמור מג עמד על הקשר שבין מזמורים מב-מג, ואלו דבריו: 'והוא מזמור קטן נמשך לזה, כאלו הוא דבר אחד'; ואף שאין בדבריו עדות על מסורת קדומה המאחדת את הפרקים למזמור אחד, מכל מקום יש בדבריו גילוי לקשר הדוק בין הפרקים. קשר זה ניכר לעין גם בקריאה שטחית של הפרקים, שכן ביטויים רבים חוזרים באופנים שונים כדלהלן:

1. 'ישועות פניו' (מב, ו) – 'ישועות פני ואלהי' (מב, יב) – 'ישועות פני ואלהי' (מג, ה).
2. 'אומרה לאל סלעי' (מב, י) – 'כי אתה אלהי מעוזי' (מג, ב).
3. 'למה שכחתיני' (מב, י) – 'למה זנחתיני' (מג, ב).
4. 'למה קדר אלך בלחץ אויבי' (מב, י) – 'למה קדר אתהלך בלחץ אויבי' (מג, ב).
5. 'מה תשתוחחי נפשי ותהמי עלי הוחילי לאלקים כי עוד אודנו' (מב, ו-ז) – 'מה תשתוחחי נפשי ומה תהמי עלי הוחילי לאלקים כי עוד אודנו' (מב, יב) – 'מה תשתוחחי נפשי ומה תהמי עלי הוחילי לאלקים כי עוד אודנו' (מג, ה).

גם מוטיב העלייה לרגל מופיע בשני המזמורים: 'בקול הנה ותודה המון חוגגי' (מב, ה) – 'ואבואה אל מזבח אלהים אל אל שמחת גילי ואודך בכנור' (מג, ד). אותה בקשה-תקווה חוזרת בשני הפרקים: 'צמאה נפשי... מתי אבוא ואראה פני אלקים' (מב, ג) – 'ואבואה אל מזבח אלקים... (מג, ד).

אפשרות השיתוף בין הפרקים כל כך ברור, עד שחכם (דעת מקרא) בפירושו התייחס אליהם כמזמור אחד.²³ ראייה נוספת לאחדות המזמורים ניתן למצוא בעובדה שמזמור זה ומזמור עא (על אפשרות איחודו עם מזמור ע נעסוק להלן). הם המזמורים היחידים בספר שני של תהלים, שאין בראשם כותרת. עם זאת, ראוי שנציין, שלא מצאתי שום כת"י כלשהו התומך באיחוד פרקים אלו. גם בפירושו של רבי יוסף חיון ניתן למצוא רמז לכך, שכתב בפירושו (מג, ה) להסביר מדוע חזר המשורר שלוש פעמים על האמירה 'מה תשתוחחי נפשי'. המעין בפרקים מב-מג ימצא שאפשרות זו, של חזרת המשורר שלוש פעמים על ביטוי זה, קיימת רק אם נחשיב מזמורים אלו כמזמור אחד.

²² בחלוקת המזמורים שבתרגום השבעים מופיעים כמזמור אחד המזמורים: ט-י, קיד-קטו. לעומת זאת, מזמורים קטז, קמז חולקו לשניים באופן הבא: קטז(א-ט), קטז(י-יט), קמז(א-יא), קמז(יב-כ).

²³ לדבריו, גם מנהג הספרדים (והתימנים) לקרוא אותם יחד בחג סוכות מעיד על אחדותם. על דרך זו יש להוסיף, שמנהג התימנים לומר בשלושת הרגלים לאחר מזמור של חג, את המזמורים: 'אשרי האישי' (א), 'למה רגשו' (ב) ומזמור 'הללויה הללו אל בקדשו' (ק). עצם אמירת מזמורים א-ב ו-קנ מצביע, כנראה, על איחודם הקדום, ולכן נהגו לומר את המזמור הראשון (א-ב) ואת המזמור האחרון (קנ).

'בך ה' חסיתי' (מזמור עא)

גם בעניין צמד המזמורים ע-עא העירו רד"ק והמאירי על הזיקה שביניהם. לדבריהם, אין למזמור עא פתיחה 'למנצח' או 'מזמור', משום שמזמור זה נאמר מיד אחרי המזמור שלפניו וסמוך לו. אמנם עדיין אין בכך ראיה לאחדותם הקדומה של מזמורים אלו, משום שייתכן שמזמור עא נאמר תמיד בסמוך למזמור ע, בלא שהיו מעולם מזמור אחד. אך כבר מעיון ראשוני במזמורים נראה, שתחילתו של מזמור ע זהה לסימומו של מזמור עא: **'יבשו ויחפרו מבקשי נפשי** יסגו אחר ויכלמו חפצי רעתי' (ע, ג) - **כי בשו כי חפרו מבקשי רעתי** (עא, כד), דבר המצביע על סיום מעין פתיחה, שהתלמוד בברכות הצביע עליו כמאבחן לאחדות המזמורים.

נוסף לכך מצויים במזמורים אלו גם ביטויי לשון משותפים, כדלהלן:

1. **לְעֹזְרֵי חוֹשָׁה** (ע, ב) – **לְעֹזְרֵי חוֹשָׁה** (עא, יב).
2. **'יבשו ויחפרו מבקשי נפשי'** (ע, ג) – **'יבשו ויכלו שׁטְנֵי נַפְשִׁי'** (עא, יג).
3. **'חפצי רעתי'** (ע, ג) – **'מבקשי רעתי'** (עא, יג) – **'מבקשי רעתי'** (עא, כד).

גם במסורת התימנית²⁴ מזהים פרקים אלו כמזמור אחד, וגם חכם בפירושו (דעת מקרא) התייחס לפרקים אלו כמזמור אחד מחמת תוכנם המשותף. ראיה נוספת לאחדות המזמורים ניתן למצוא, כמוזכר לעיל, בעובדה שמזמור זה ומזמור מג הם היחידים בספר שני של תהלים, שאין בראשם כתובת.²⁵

הפרקים צא, צד, צה, צז

הפרקים צ"א ו-צ"ד, אף שאינם בעלי כותרת מובהקת, לא מצאנו רמז מובהק לאפשרות צירופם למזמורים אחרים, וכן לא נמצאה לכך עדות בכתבי-היד. לעומת זאת, מזמור צז שבמהדורת גינצבורג מצורף למזמור צו.

הפרקים קיד-קטו-קיז

מדברי הרמב"ם בהלכות חנוכה (ג, יב-יג) ניתן לדייק וללמוד על המסורת של חלוקת מזמורים אלו כפי שהחזיק בה, ואלו דבריו:

מנהג קריאת ההלל בימי חכמים הראשונים כך היה, אחר שמברך הגדול שמקרא את ההלל מתחיל ואומר הללויה וכל העם עונין הללויה... וכן כשהקורא מגיע לראש כל מזמור ומזמור הן חוזרין ואומרין מה שאמר, כיצד כשהוא אומר **'בצאת ישראל ממצרים'** (קיד) כל העם חוזרין ואומרין **'בצאת ישראל ממצרים'**, והקורא אומר **'בית יעקב מעם לועז'** וכל העם עונין **'הללויה'**, עד שיאמר **'אהבתי כי ישמע ה' את קולי תחנוני'** (קטז) וכל

²⁴ הרב יוסף קאפח בהערותיו לפירוש רס"ג (תה' עא) מצוין, שבכל כת"י העתיקים שברשותו, מזמורים אלו אחד הם. כך כתב גם בפירושו לרמב"ם ה' חנוכה (ג, יב, הערה ל); כך גם אצל הרב פנחס קרח, בהקדמתו ל'תהלים נוסח תימן', בני ברק תשס"ב.

²⁵ גם במקצת כתיבי יד עתיקים מזמורים אלו מופיעים כמזמור אחד, אך בכתר ארם-צובה, בכת"י לנינגרד ובתרגום היוני - שני מזמורים.

העם חוזרין ואומרין 'אהבתי כי ישמע ה' וכו'', וכן כשיאמר הקורא 'הללו את ה' כל גוים'
(ק"ז) כל העם חוזרין ואומרין 'הללו את ה' כל גוים'.

נראה באופן ברור, שהרמב"ם מונה כראשי פרקים את המזמורים קיד, קטז ו-ק"ז, ומשמיט את מזמור קטו. ומכאן נראה, שעל פי נוסח הרמב"ם, מזמור קטו אינו מזמור עצמאי, אלא מחובר למזמור קיד הקודם לו. גם רס"ג בתרגומו התייחס לפרקים קיד-וקטו כמזמור אחד, שכן הוא תרגם בתחילת מזמור קטו: 'כך, ה' לא לנו תעשה...'²⁶ משמע שראה במזמור זה המשך של המזמור הקודם. ואמנם בעניין איחודם של מזמורים קיד-קטו ישנן עדויות רבות: רד"ק ומנחת שי כתבו שיש ספרים בהם מזמור קטו אינו תחילת מזמור. גם בכתר ארם-צובה, כת"י וואטיקן אורבנטי 2, כת"י לנינגרד ובתרגום היווני מופיעים מזמורים אלו ברצף כמזמור אחד.

- ג -

אולם המדקדק בדברי הרמב"ם יראה, שלבד ממזמור קטו הוא השמיט גם את מזמור קיח ('הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו').²⁷ רבים דקדקו בדברי רמב"ם אלו והגיעו למסקנות שונות. הרב קאפח²⁸ ציין, שהרמב"ם קיצר בדבריו, כיוון שהוא הביא רק דוגמה, ואכן צריך הציבור לחזור גם על ראש מזמור קיח.²⁹ לעומתו, הרבנים עובדיה יוסף³⁰ ומאיר מאזוז³¹ ציינו, שהרמב"ם השמיט מזמור קיח, משום שאינו ראש פרק, אלא מחובר למזמור ק"ז. לחיזוק דבריו הביא הרב מאזוז את דברי התוספות בפסחים,³² ולדבריהם, לא ייתכן שיהיה מזמור המחזיק שני פסוקים, וא"כ לא ייתכן שמזמור ק"ז עומד בפני עצמו, שהרי הוא בן שני פסוקים בלבד, ומכיוון שהזכירו הרמב"ם כראש פרק, מחייב הדבר להצמידו עם מזמור קיח ולא עם קטו.

לכאורה, ניתן להביא ראיה לדברי הנ"ל מן המשנה בסוכה (לז ע"ב): 'והיכן היו מנענעין? בהודו לה' תחילה וסוף'. ופירש המאירי (שם): "ופירוש תחלה - הראשון הסמוך ל'הללו את ה' כל גוים' (ק"ז, א), וסופו - אותו שבסוף המזמור (פ"י הסמוך. י"ק) ל'אלי אתה ואודך' (ק"ח, כח)". נשאלת השאלה, מפני מה לא כתב המאירי באופן פשוט, תחילה - תחילת המזמור, ובמקום זה כתב בלשון שאינה ברורה. נראה שבנוסח המאירי מזמורים ק"ז-קיח היו מחוברים, ומעתה 'הודו לה' הראשון אינו תחילת מזמור, ועל כן אין המאירי מציין לתחילת המזמור, אלא לפסוק הסמוך ל'הללו את ה' כל גוים' שהוא תחילת המזמור. ייתכן גם שבשל נוסח זה היו שפירשו 'תחילה וסוף'

²⁶ במקור הערבי: 'כד' אך יא רב לא לנה תפעל...'. (רס"ג, מהדורת הרב קאפח).

²⁷ ראה לחם משנה (שם, יב) שהקשה ותירץ, וכן עמק המלך: "לא ידעתי מפני מה דילג רבינו 'לא לנו' שהוא ג"כ ראש הפרק וצריך ג"כ לענות 'לא לנו' ואולי חסרון דפוס הוא". וראה גם במרכבת המשנה (ח"ב) לרבינו שלמה מחלעלמא (ירושלים, תש"ס) עמ' שנח.

²⁸ הרב יוסף קאפח בפירושו על הרמב"ם (שם).

²⁹ ואילו הרב פנחס קרח מציין בהקדמתו לתהלים נוסח תימן, עמ' ד, דאין לומר דתנא ושייר, דמאי שייר דהאי שייר, אך קבלת קדמונינו תכריע לדחות דיוקים.

³⁰ מאור ישראל (ח"ב), פסחים ק"ז ע"א, ד"ה תוס'.

³¹ 'קמ"ז מזמורי תהלים', בתוך: תהלים עם ביאור אמת קנה, בני ברק תש"ס, עמ' שיא-שיג.

³² ק"ז ע"א, ד"ה 'הכי גרסינן'.

- כתחילת הפסוק וסופו.³³ אולם שיטה זו דחוקה מאוד, שהרי לשיטה זו מזמורים קיז-קיח הינם מזמור אחד, ואילו בגמ' (שם) מובא באופן ברור, שמזמור קיח הוא ראש פרק: 'הוא אומר הודו לה' והן אומרים הודו לה' - מכאן שמצוה לענות ראשי פרקים'. וכך נראה גם מדברי רש"י (שם): 'תחלה וסוף - הודו שבתחלת הפרק, והודו שבסוף הפרק בסוף ההלל, מן הודו עד סוף ההלל חדא פרשתא'³⁴ במנין פרשיות של ספר תהלים'. ועוד, מהתלמוד בברכות (ט ע"ב) עולה, שאחד המאפיינים של פרשה הוא, שהיא פותחת ומסיימת באותו ביטוי, וכל שכן במזמור זה שפותח ומסיים בפסוק שלם: 'הודו ליי' כי טוב כי לעולם חסדו'.

גם בעל 'מנחת שיי ציין, שמזמור קיז אינו מזמור עצמאי, אלא שהוא מחובר עם מזמור קטז הקודם לו. לדבריו, הוא מצא בספר קדמון,³⁵ שמזמור קיז אינו תחילת מזמור, אלא דבוק עם המזמור שלפניו, כלומר, מזמורים קטז-קיז מזמור אחד הם.³⁶ לזיהוי קמז מזמורי התהלים, נדרש גם 'הנודע ביהודה',³⁷ על פי דברי התוספות בפסחים,³⁸ שמזמור קלד מחובר עם שני הפסוקים הראשונים של המזמור שאחריו (קלה), והמזמור שאחריו מתחיל משם, עד סוף מזמור קלו. נמצא שמשלשה מזמורים נשארים רק שניים: קלד-קלה(ב), קלה(ג)-קלו. זאת בצירוף שיטת התוספות, שפרק קיז אינו מזמור עצמאי, 'דלא יתכן שיהיה המזמור שני פסוקים'. כך שלדבריו, כדי להגיע לקמז מזמורים, יש לחבר את המזמורים: א-ב, קטז-קיז, קלד-קלה(ב), קלה(ג)-קלו.

אבל שיטה זו קשה גם היא, ולבד מהיותה מנוגדת לדברי הרמב"ם שהובאו לעיל, שמזמור קיז הוא ראש פרק, גם במסכת סופרים (כ, ז) נראה בבירור, שבהלל ישנם חמישה מזמורים: קיג, קיד, קטז, קיז ו-קיח, ורק מזמור קטז אינו מזמור עצמאי, וכך נכתב שם: וגומרין את ההלל כל שמונת ימי חנוכה. בשלשה פרקים הראשונים, אין משיבין, ואין צריך לומר לשאול, בשנים האחרונים, שואלין מפני היראה ומפני הכבוד. ואילו הן שלשה ראשונים: 'הללו עבדי יי'י' (קיג), 'בצאת ישראל' (קיד), 'אהבתי' (קטז). שנים האחרונים: 'הללו את יי'י' (קיז), 'הודו ליי'י' (קיח).

- ד -

כבר הזכרנו לעיל את דברי התוס' (פסחים קיז ע"א), 'דלא יתכן שיהיה המזמור שני פסוקים'. דברים אלו תמוהים, כפי שראה להעיר על אתר המהרש"א. גם חכם,³⁹ שבפירושו חיבר את פרקים קיז-קיח, בסיכומו למזמור קיז ראה לדחות את אפשרות לחבר את הפרקים קיז-קיח, בשל הטענה

³³ כמובא במאירי (שם) בשם י"מ, ובתוספות (שם ד"ה 'בהודו') בשם י"ש אומרים'.

³⁴ ואין להבחין בין 'פרשתא' לבין 'מזמור' שבתהלים פרשתא היא מזמור, וכן משמע מלשון התלמוד בברכות (ט ע"ב) 'אשרי האיש ולמה רגשו גוים **חדא פרשתא** היא'.

³⁵ וכן נמצא בכת"י פרמה מס' 2808.

³⁶ מנחת שי בתוך תהלים אמת קנה, עמ' שלא. ושם כתב שהמזמורים שיש לחברם: א-ב, ט-י, קטז-קיז.

³⁷ הרב יחזקאל לנדאו, שו"ת נודע ביהודה, (מהד' תניינא), קונטרס אחרון סי' קיב. תשובה זו הובאה גם בתשובות תלמידו, הרב אלעזר פלעקלס, בשו"ת תשובה מאהבה ח"א סי' קיא.

³⁸ פסחים קיז ע"א, ד"ה 'הכי גרסינן'.

³⁹ דעת מקרא, עמ' שס"ג.

שמזמור זה מחזיק שני פסוקים, שהרי ישנם מזמורים בני שלשה פסוקים (קלא, קלג, קלד). אף שאין ראייתו מוחלטת, שהרי במקומות רבים מצאנו, כי מספר הפסוקים המינימלי לפרשה הוא שלשה פסוקים, כגון בעלייה לתורה, כך שייתכן שמזמור יחזיק שלושה פסוקים, אך לא שניים. מכל מקום, מהמובא במסכת סופרים בתלמוד, בשיטת הרמב"ם ובשאר ראשונים נראה בבירור, שמזמור קיז הינו מזמור עצמאי.

לפיכך נראה לנו, שאין כוונת התוספות לומר, שאין מזמור המחזיק שני פסוקים, אלא שאין אנו רשאים להניח שמזמור קלד מחזיק שני פסוקים, כיוון שמציאות זו נדירה ביותר. וכך נראה מדברי התוספות⁴⁰ גם במקום אחר, המציינים את ששת מזמורי ההלל כראשי פרקים:

וכן כולם (פי' ראשי הפרקים. י"ק) כגון: 'הללויה' (קיג), 'בצאת ישראל ממצרים' (קיד), 'לא לנו ה' לא לנו' (קטו), 'אהבתי כי ישמע ה'' (קטז), 'הללו את ה' כל גוים' (קיז), 'הודו לה'' (קיח).

- ה -

כנגד כל ההשערות המתוארות לעיל, מעניינת מאד העובדה, שחלוקת המזמורים המקובלת במסורת תימן, היא דווקא החלוקה ל-קמז מזמורים. עפ"י מסורת זו, מזמורים א-ב, ע-עא ומזמורים קיד-קטו - נחשבים מזמור אחד; ואף שהמסורת התימנית נחשבת למסורת מהימנה ומדויקת,⁴¹ נראה לכאורה, שמסורת זו אינה תואמת לנאמר בתלמוד בברכות כנזכר לעיל, המונה את מזמור 'ברכי נפשי' כמזמור קג, ואילו במסורת זו יהיה מזמור זה, מזמור קב. על מנת ליישב מסורת זו עם דברי התלמוד נצטרך לומר, ולא בדרך של דוחק, שהתלמוד לא דקדק בדבריו, ומזמור 'ברכי נפשי' נמנה כמזמור קג ולא כמזמור קב, רק כדי ללמד על חיבורם של מזמורים א ו-ב, בדרך שלא דקדק התלמוד בדבריו במגילה, וציון את הפסוק 'שבור זרוע רשע', כפסוק המופיע בפרק ט, על אף שהוא מופיע במזמור ה, וכמו שהעיר שם רש"י.

- ו -

ידיעה נוספת על מסורת חז"ל, מספק לנו רבי יוסף חיון. בהקדמתו הרביעית לפירושו לתהלים, כותב הוא את הדברים הבאים:

הנה חלקי הספר הזה הכוללים חמשה כמספר חמשה חומשי תורה. הראשון מתחלת הספר עד סוף מזמור אשרי משכיל אל דל (מזמור מא). והשני מ'משכיל לבני קרח'. כאילי (מב, א-ב) עד סוף מזמור לשלמה אלהים וגוי' (עב, א). והג' ממזמור 'אך טוב לישראל' (עג, א) עד סוף מזמור 'משכיל לאיתן האזרחי' (פט, א). והד' ממזמור 'תפלה למשה' (מזמור צ) עד סוף מזמור 'מי ימלל גבורות יי' (מזמור קו). והה' ממזמור 'יאמרו גאולי יי' (מזמור

⁴⁰ תוספות סוכה לח ע"ב, ד"ה 'מכאן'.

⁴¹ ראה, לדוגמה, מה שנכתב בהקדמת מהדורתו של הרב פרנקל לרמב"ם ובמהדורת הרב ברויאר לתנ"ך, והוא מן המפורסמות, שאין צריכות ראייה.

קז) עד סוף הספר... וכל חלק מאלה החמשה נחלק לחלקים רבים, והם המזמורים שבחלק ההוא. מספר מזמורי החלק הראשון **ארבעים** לדעת רז"ל, כי 'אשרי האישי וילמה רגשוי לדעתם מזמור אחד... ומספר מזמורי החלק השני **ל"א**, ומספר מזמורי החלק הג' **י"ז** מזמורים, ומספר מזמורי החלק הד' **י"ז** מזמורים ג"כ, ומספר מזמורי החלק הה' **מ"ב** מזמורים, סך כולם **קמ"ז** כמספר שני יעקב.

מן הדברים נראה,⁴² שעפ"י מסורתו של הנ"ל, צמד מזמורים בספר ראשון ושני צמדים בספר חמישי היו מחוברים, ומסורת זו שונה מהמסורת התימנית. למרבה הצער, לא ציין רבי יוסף חיון, אלו מזמורים יש לחבר. ייתכן שיש לחבר את המזמורים קיד-קטו, ואת אחד מן המזמורים קיז-קטז, קיז-קיח ומזמורים קלד-קלה(ב)-קלה(ג)-קלו, אלא שאפשרות זו דחוקה, כפי שכבתנו לעיל.

- ז -

דרך נוספת לצמצום מספר המזמורים בתהלים היא השמטת המזמורים הכפולים או המורכבים. מזמור נג הינו העתק כמעט מדויק של מזמור יד, ומזמור קח מורכב מהמחצית השנייה של מזמורים נו ו-ס. בנוסף למזמורים אלו, מזמור ע הוא העתק כמעט מדויק של סיום מזמור מ. אם השערה זו נכונה, ניתן להשמיט ממניין המזמורים גם את המזמורים: נג, ע, קח.

- ח -

בסיכומו של דבר, נותרנו עם שתי מסורות, המסורת התימנית, המציינת את המזמורים שיש לחברם, ומסורת חלקית של רבי יוסף חיון, שהמזמורים שיש לחברם אינה ברורה דייה.

נישא תפילה, שיימצאו בעתיד עדי נוסח מובהקים יותר, שישפכו אור על הנידון שלפנינו.

---

⁴² במקום נוסף מציין רבי יוסף חיון את מקומו של פסוק במזמור מסוים, ומספר זה מתאים למסורת חז"ל, כך לדוגמה כתב: 'יהימן מזמור אחד הנכתב בשמו, והוא מזמור פ"ז' (בנוסחנו פח).